

<https://doi.org/10.34142/23129387.2023.69.10>

УДК 159.98:[37.015.3:159.922-051]:796.011.3-056.2/.3

ORCID 0000-0001-8855-0119

ORCID 0000-0001-6060-0540

ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГІВ ІНКЛЮЗИВНИХ ГРУП

Олена С. Околович^{1ABCD}, Євгеній А. Клопота^{2ACD}

¹ Аспірантка кафедри психології, директор, заклад
дошкільної освіти (ясла-садок) №144 «Запорожець» Запорізької
міської ради,

м. Запоріжжя, вул. Олександра Говорухи 34Б,

E-mail: dnz144zp@gmail.com

² Доктор психологічних наук, професор, професор
кафедри психології Запорізький національний університет,

м. Запоріжжя, вул. Жуковського 66

E-mail: klopota-ea@ukr.net

Внесок авторів:

А – дизайн дослідження; В – збір даних; С – статистичний аналіз; D – підготовка рукопису; Е – збір коштів.

Актуальність дослідження. Проблема розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп закладів дошкільної освіти (далі ЗДО) набуває своєї важливості, зокрема у зв'язку із емоційгенністю професійної діяльності, високим ступенем емоційного напруження, постійної міжособистісної взаємодії з учасниками освітнього процесу.

Мета дослідження. Теоретично проаналізувати сутність та переваги використання тренінгу як засобу розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп ЗДО та перевірити ефективність впровадженої тренінгової програми.

Методи дослідження. Нами було використано метод аналізу та синтезу психологічної, психолого-педагогічної літератури та проведено експериментальне дослідження.

Результати і висновки. Проведений нами аналіз надав можливості зробити висновки, що професійно значущі особистісні

якості педагогів інклюзивних груп закладів дошкільної освіти, зокрема емоційний інтелект, емпатію, толерантність можна і необхідно розвивати у будь-якому віці. Враховуючи те, що інклюзивна освіта вимагає розвиненості спеціальних навичок, можемо відзначити, що тренінг є ефективним засобом у розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів. Саме цей засіб організованого інтенсивного психолого-педагогічного впливу сприяє регуляції емоційних станів, допомагає у вирішенні професійного самовизначення, отримання знань та навичок з подальшим використанням результатів у покращенні інклюзивного процесу ЗДО. Можемо стверджувати, що тренінг є універсальним інструментом в роботі з педагогами інклюзивних груп ЗДО щодо розв'язання завдань, пов'язаних з вихованням, навчанням, розвитком дітей з ООП, умінням контролювати власні емоції, пізнання та сприйняття свого внутрішнього світу та дитини, а також особистісного, професійного зростання та зміцнення емоційного стану особистості.

Ключові слова: тренінг, педагоги ЗДО, діти з особливими освітніми потребами, особистісні якості, інклюзивні групи.

Training as a means of developing professionally significant personal qualities of teachers of inclusive groups

Olena S. Okolovych^{1ABCD}, Yevhenii A. Klopota^{2ACD}

¹ Postgraduate student of the Department of Psychology, head, preschool education institution (nursery-kindergarten) №144 «Zaporozhez'» Zaporizhzhia City Council, Zaporizhzhia, 34B Oleksandr Govorukha str.,
E-mail:dnz144zp@gmail.com

² Doctor of psychology, professor, professor of the Department of psychology, Zaporizhzhia, 66 Zhukovsky str., Zaporizhzhia National University,
E-mail:klopota-ea@ukr.net

Contribution of the authors:

A – research design; B – data collection; C – statistical analysis; D – manuscript preparation; E - fundraising.

The relevance of the study. The problem of development of professionally significant personal qualities of teachers of inclusive groups of preschool education institutions (hereinafter referred to as PI) is gaining importance, in particular, due to the emotional nature of professional activity, high degree of emotional stress, constant interpersonal interaction with participants in the educational process.

The purpose of the study. To theoretically analyze the essence and advantages of using training as a means of developing professionally significant personal qualities of teachers of inclusive groups of preschool educational institutions and to test the effectiveness of the implemented training program.

Research methods. We used the method of analysis and synthesis of psychological, psychological and pedagogical literature and conducted an experimental study.

The results of the training allow us to conclude that professionally important personal qualities of teachers of inclusive groups of preschool education institutions, in particular emotional intelligence, empathy, and tolerance, can and should be developed at any age. Given that inclusive education requires the development of special skills, we can note that training is an effective means of developing professionally important personal qualities of teachers. It is this means of organized intensive psychological and pedagogical influence that helps to regulate emotional states, helps in solving professional self-determination, gaining knowledge and skills with further use of the results in improving the inclusive process of the GSE. It can be argued that training is a universal tool in working with teachers of inclusive groups of preschool educational institutions to solve problems related to the upbringing, education, development of children with SEN, the ability to control their own emotions, cognition and perception of their inner world and child, as well as personal and professional growth and strengthening of the emotional state of the individual.

Keywords: training, teachers of preschool educational institutions, children with special educational needs, personal qualities, inclusive groups.

Вступ.

На сучасному етапі розвитку суспільства зростають вимоги до якості дошкільної освіти, зокрема до професійних якостей педагога сучасного закладу дошкільної освіти. У суспільстві існує підвищена потреба у професійно-кваліфікованих кадрах здатних працювати в умовах інклюзії. Питання виховання і

навчання дітей дошкільного віку в тому числі з особливими освітніми потребами в сучасних умовах, що постійно змінюються, одне із пріоритетних у соціальному житті. На думку багатьох науковців і практиків, сьогодні діти потребують педагогів, які здатні використовувати у своїй діяльності прогресивні, нестандартні ідеї та ефективно супроводжувати дитину у процесі соціалізації. Сучасний розвиток та реформування системи дошкільної освіти орієнтується на кожную особистість дитини, спрямовується на розкриття її здібностей, можливостей, захист її інтересів та потребує розвиненості ключових особистісних якостей педагога, зокрема емоційного інтелекту, емпатії, толерантності, які у свою чергу безпосередньо впливають на систему стосунків «педагог-дитина». Особистісні якості педагогів інклюзивних груп можливо і потрібно розвивати у будь - якому віці.

На нашу думку, одним із ефективних інструментів у процесі розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів є тренінг. Як самостійний метод роботи з людьми тренінг виник у XIX столітті в медицині саме як методика проведення психотерапевтичної діяльності. Натомість як новий засіб навчання тренінг почали впроваджувати та науково обґрунтовувати на початку XX століття. В 1912 р. американський психолог Дейл Карнегі організував авторський тренінговий центр «Dale Carnegie Training», в якому він проводив тренінгові заняття для розвитку впевненості в собі, формування комунікативних навичок, ефективної міжособистісної взаємодії та публічного виступу. У 1946 році американський психолог Курт Левін створив тренінгові групи, що спрямовувались на підвищення компетентності в спілкуванні. У 1960 роки виникають тренінги соціальних та життєвих вмінь, що спиралися на традиції гуманістичної психології Карла Роджерса. Такі тренінги використовувались для підготовки педагогів з метою психологічної підтримки.

Курт Левін стверджував, що більшість ефективних змін в установках і поведінці людей відбувається в груповому контексті, а не в індивідуальному. Тому, щоб виявити і змінити

свої установки людина повинна навчитися сприймати себе так, як її бачать інші. У 1970 роки у Лейпцизькому та Єнському університетах під керівництвом М. Форверга було розроблено метод соціально-психологічного тренінгу. Складовими цих тренінгів були рольові ігри на формування ефективних комунікативних навичок.

Варто відзначити, що у сучасній психології не існує загальновизнаного визначення тренінгу.

Так, Р. Баклі та Дж. Кейпл (1992) розглядають тренінг як сплановані та систематичні зусилля щодо модифікації або розвитку знань, умінь, установок людини засобами навчання, завдяки яким можна досягнути ефективного виконання одного чи декількох видів діяльності.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «тренінг» визначається як «тренування, а також спеціальний тренувальний режим» [3, с. 118].

В той же час у психотерапевтичній енциклопедії зазначено, що тренінг є одним з психотерапевтичних методів, що сприяє підвищенню почуття впевненості в собі [10].

Згідно погляду І. Беха, тренінг є складовою підготовки спеціалістів різного профілю – керівників, педагогів, лікарів, новим напрямом, що передбачає загальний вплив на особистість, створює оптимальні умови для регуляції цілісного організму, а також сприяє підвищенню емоційної стійкості випускників закладів вищої освіти (Бех, 2003).

Водночас у дослідженнях (Слободянюк, 2010) підкреслюється, що соціально-психологічний тренінг партнерського спілкування – це метод активного соціально-психологічного навчання й впливу, спрямованого на підвищення компетентності спілкування.

Схожу думку висуває І. Манохіна (2012), яка вважає, що тренінг є одночасно спілкуванням, цікавим процесом пізнання себе та інших, ефективною формою опанування навичок, формою розширення досвіду.

Натомість Н. Лук'янчук (2013) вважає тренінг активним методом отримання нової інформації, теоретичних знань

людиною з практичною перевіркою запропонованих умінь та навичок у безпечному середовищі. Вона стверджує, що психологічний вплив, заснований на активних методах групової роботи, надає змогу особистості свідомо переглянути власні сформовані погляди й уміння у сфері спілкування, відпрацювати форми взаємодії з іншими людьми, вирішувати складні та конфліктні ситуації (Лукаччук, 2013: 275).

На думку В. Федорчука (2016), тренінг є активним методом навчання в тренувальному режимі роботи, який позитивно впливає на розкриття й вдосконалення особистісного потенціалу, на коректування засобів впливу та взаємодії вербального і невербального самовиявлення.

А. Писклярова, Л. Мацко (2011) зазначають, що особливістю тренінгу є те, що він вчить мати активну позицію, а засвоєння навичок відбувається в процесі переживання, емоційної оцінки, набуття особистісного досвіду поведінки, відчуження, діяння.

В свою чергу Є. Клопотою (2013) зазначено, що тренінг є багатофункціональним методом цілеспрямованих змін психологічних феноменів особистості, групи або організації з метою гармонізації професійного й особистісного буття людини.

Ми поділяємо думку Р. Баклі (1992), стосовно того, що тренінг варто розглядати як цілеспрямовану зміну, багатофункціональний метод психологічного впливу на людину з метою навчання та розвитку її професійно-необхідних якостей, особистісних характеристик.

Ми погоджуємось з думкою вчених, що психологічний тренінг – це форма активного навчання, яка дозволяє людині сформувати навички й уміння в побудові продуктивних психологічних та соціальних міжособистісних ставлень, навчає аналізувати соціально-психологічні ситуації зі своєї точки зору і позиції партнера, розвивати в собі здібності пізнання і розуміння себе й інших у процесі спілкування (Методика освіти «рівний рівному»..., 2007).

Існує безліч варіантів класифікації тренінгів, зокрема: комунікативні, психологічні, психолого-педагогічні, особистісного росту, соціально-просвітницькі, психотерапевтичні, бізнес-тренінги тощо. В контексті нашого дослідження ми розглядаємо психолого-педагогічний тренінг як засіб, що сприяє підвищенню рівня розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп ЗДО, зокрема емпатії, толерантності, емоційної стійкості, рівня знань щодо особливостей розвитку, навчання та виховання дітей з ООП, супроводу батьків тощо.

Саме цей засіб організованого інтенсивного психологічного впливу сприяє ефективному подоланню стресів, регуляції емоційних станів, необхідних для усвідомлення своїх можливостей, допомагає навчитися об'єктивно оцінювати проблемні ситуації в роботі з дітьми з ООП та їх родинами і розвивати існуючі ресурси. Зараз тренінги користуються популярністю у Європі та США. Проте в Україні процес поширення тренінгової роботи з педагогами інклюзивних груп закладів дошкільної освіти недостатньо розвинутий, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Варто зазначити, що особливої значущості набуває той факт, що у ставленні педагога інклюзивної групи до дітей в тому числі з особливими освітніми потребами, окрім його когнітивного компонента, виокремлюється емоційний, пов'язаний із прийняттям особистості кожної дитини, проявом до неї інтересу, поваги, толерантності, емпатії. Тому ми виокремлюємо емоційний інтелект, толерантність та емпатію педагога інклюзивної групи ЗДО як якості, що представляють чуттєву сторону його особистості, позначаються на характері ставлення до дітей в тому числі з особливими освітніми потребами.

Так, емпатія створює для педагога можливість зрозуміти переживання кожної дитини, її індивідуальні обставини і водночас прийняти правильне рішення щодо її діяльності чи поведінки. Емпатія постає однією з професійно значущих якостей особистості педагога інклюзивної групи ЗДО саме як

здатність до розуміння дитини, співпереживання, співчуття, вміння проникати в її внутрішній світ, поставити себе на її місце. Ми переконані, що емпатійні здатності педагогів інклюзивних груп ЗДО виявляються здебільшого в процесі взаємодії з дітьми, колегами, батьками вихованців, а отже і розвивати ці риси ефективніше саме під час взаємодії, яка у свою чергу являє собою базову основу тренінгу.

У той же час сутність толерантності педагога інклюзивної групи ЗДО полягає у доборі ним таких засобів педагогічного впливу на дитину, через які утверджується цінність його особистості, визнанні рівності, партнерства, уникнення домінування, прийняття різноманітності, зміни соціальних установок, розвиток емоційної спрямованості на дитину. Толерантність в професійній діяльності педагогів інклюзивних груп є не тільки однією з форм прояву поваги, а й індикатором особистісного включення у процес взаємодії шляхом постійного самовдосконалення та розвитку. Толерантність визначається наявністю позитивних установок і визнанням принципу рівності всіх дітей, незалежно від їхніх особливостей та готовністю прийняти дітей такими, якими вони є і взаємодіяти з ними на основі згоди. Вміння встановлювати толерантні відносини – важливе завдання сучасного педагога інклюзивної групи і саме від того, як воно буде вирішено, залежить майбутнє дітей.

В свою чергу емоційний інтелект пов'язаний з необхідністю визначати інтереси дітей та зрозуміти їх, створювати позитивний емоційний клімат у групі а також із задоволенням особистісного професіоналізму. Саме емоційний інтелект відповідає за розуміння та керування власним емоційним станом та емоціями інших, що забезпечує ефективну взаємодію під час здійснення професійної діяльності. На наш погляд емоційний інтелект постає особистісною якістю, яка дозволяє педагогу інклюзивної групи ЗДО бути контактним, гнучким, здатним створювати атмосферу довіри, бути у постійному творчому пошуку, обирати найбільш ефективні засоби у створенні умов, в яких дитина проживає, усвідомлює та висловлює емоції, допомогти їй знайти відповідь або правильне рішення. У своїй

професійній діяльності педагогам доводиться приймати відповідальні та зважені рішення, долати роздратованість, стримувати незадоволення та гнів, що у свою чергу потребує високого рівня розвитку емоційної стійкості й самоконтролю.

Отже, виходячи з цього, підвищення здатності педагогів інклюзивних груп закладів дошкільної освіти протистояти труднощам та бути гнучким під час здійснення освітнього процесу, розвиток навичок саморегуляції, зняття емоційної напруги є важливим фактором ефективності їх професійної діяльності.

Ми підтримуємо думку переважної більшості вчених, що використання методів психологічного впливу значною мірою підвищить ефективність професійної діяльності педагогів, створить комфортний психологічний клімат, допоможе розвинути особистісні якості.

Метою дослідження є теоретичний аналіз сутності та переваг використання тренінгу як засобу підвищення рівня розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп ЗДО та перевірки ефективності впровадженої тренінгової програми.

Методи дослідження. Нами було використано метод аналізу та синтезу психологічної, психолого-педагогічної літератури та проведено експериментальне дослідження.

Результати. Дослідженні проводилося серед педагогів інклюзивних груп закладів дошкільної освіти віком від 23 до 62 років – 28 осіб, з яких було сформовано експериментальну (14 осіб) і контрольну (14 осіб) групи. Для оцінки ефективності тренінгу до початку і після його завершення було використано наступний психодіагностичний інструментарій:

1. методика діагностики рівня емоційного інтелекту Н. Холла, з метою виявлення рівня емоційного інтелекту як складової професійної компетентності педагогів;

2. експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (модифікований) Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєва, Л. Шайгерова, для визначення здатності до вияву толерантності;

3. тест-опитувальник діагностики рівня емпатичних здібностей В. Бойка для оцінки вміння співпереживати та розуміти думки та почуття іншого.

На формувальному етапі дослідження нами було використано тренінг як засіб розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп ЗДО.

Експериментальне дослідження було здійснено у вересні-листопаді 2023 року. Критеріями ефективності тренінгу слугували: зміни психодіагностичних показників методик у контрольній і експериментальній групах, що представлені у таблиці 1 та таблиці 2. Тренінг тривав 24 години (два рази на тиждень по 2 години). Для здійснення статистичного аналізу отриманих результатів ми використали U- критерій Манна-Уїтні.

Таблиця 1

Середньогрупові значення показників до і після тренінгу

Методика	Показники	Значення показників до тренінгу (1)	Значення показників після тренінгу (2)	Рівень значущості (p)
Діагностика емоційного інтелекту	Загальний рівень емоційного інтелекту	42,85	52,07	$p \leq 0,05^*$
Діагностика рівня емпатії	Рівень емпатії	19,42	24,07	$p \leq 0,05^*$
Індекс толерантності	Рівень толерантності (в тому числі інклюзивної)	86,92	97,85	$p \leq 0,01^*$

Примітка: $*p \leq 0,05$ - $p \leq 0,01$; 1 – значення показників до тренінгу, 2 – значення показників після тренінгу.

З таблиці 1 бачимо, що загальний рівень емоційного інтелекту за діагностикою Н. Холла між показниками до та після тренінгу виявлено статистично значущу різницю. З огляду

на вищесказане, за результатами дослідження нами проведено психолого-педагогічний тренінг, спрямований на підвищення рівня емоційного інтелекту. Вправи тренінгу були спрямовані на підвищення таких компонентів емоційного інтелекту, як розуміння власних емоцій, управління емоціями, на тренування навичок розуміння власних емоцій, управління емоціями та самомотивації. Отримані результати є перспективними для подальших досліджень, адже існує необхідність цілеспрямованого розвитку емоційного інтелекту саме у педагогів інклюзивних груп ЗДО під час здійснення їх професійної діяльності.

За діагностикою рівня емпатії В. Бойко в таблиці 1 виявлено статистично значущу різницю між показниками до тренінгу та після нього.

Таблиця 2

Середньогрупові значення показників у контрольній групі

Методика	Показники	Значення показників вересень 2023	Значення показників листопад 2023	Рівень значущості
Діагностика емоційного інтелекту	Загальний рівень емоційного інтелекту	49,14	50,57	Статистично значущих відмінностей немає
Діагностика рівня емпатії	Рівень емпатії	18,42	20,07	Статистично значущих відмінностей немає
Індекс толерантності	Рівень толерантності (в тому числі інклюзивної)	86,71	87,50	Статистично значущих відмінностей немає

Це свідчить про ефективність вправ спрямованих на розвиток емпатії, як особистісної якості педагога, яка посідає важливу роль під час спілкування з дітьми в інклюзивних

групах та безпосередньо впливає на систему міжособистісних стосунків.

Рівень толерантності (в тому числі інклюзивної) за експрес-опитувальником (модифікованим) Г. Солдатової, О. Кравцової, О. Хухлаєвої, Л. Шайгерової має статистично значущу різницю між показниками 1 та 2, що підтверджує істотні зміни у рівні розвитку толерантності до та після тренінгу.

Таким чином можемо констатувати, що в експериментальній групі спостерігається статистично значущі відмінності показників за U-критерієм Манна-Уїтні, зокрема: емоційного інтелекту, емпатії, толерантності. Виявлено підвищення рівня емоційного інтелекту, вміння співпереживати іншому, розуміння почуттів дитини, прийняття різноманітності, вміння своєчасно реагувати та вирішувати завдання які постають у роботі з дітьми з ООП. Це свідчить, що тренінг ефективний у підвищенні рівня розвитку розуміння емоційного стану дітей, батьків, керування власними емоціями, емпатії, прийняття та врахування різноманітності дітей з особливими освітніми потребами, зміни соціальних установок, набуття спеціальних навичок.

У контрольній групі статистично значущих відмінностей за даними показниками між вереснем та листопадом 2023 року зареєстровано не було.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, проведений нами теоретичний аналіз наукової літератури надав можливість визначити, що тренінг є засобом розвитку професійно значущих особистісних якостей який дозволить педагогам інклюзивних груп стійко сприймати труднощі, контролювати власні емоції, поведінку, протистояти емоційним напруженням та стабілізує психологічний клімат в колективі. Взаємодія, яка відбувається під час тренінгу, спрямовується саме на розвиток професійно значущих особистісних якостей педагогів, необхідних для побудови гармонійних взаємин з дітьми, їх батьками, колегами, встановлення емоційних контактів з ними, підтримки, прийняття та розуміння. Дослідження після тренінгу показало, що в контрольній групі істотних змін у значенні показників не

відбулося. В експериментальній групі підвищилися середні значення за всіма показниками, а також встановлено, що емпатія, загальний рівень емоційного інтелекту, толерантність на статистично значущому рівні підвищилися після тренінгу. Отже, тренінг може впливати на рівень розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп ЗДО й застосовуватися як засіб їх підвищення. Таким чином, впровадження тренінгу в інклюзивний процес сприятиме застосування отриманих знань та навичок у роботі педагогів інклюзивних груп ЗДО, що у свою чергу покращить якість надання освітніх послуг дітям дошкільного віку в тому числі з особливими освітніми потребами.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у систематичному застосуванні тренінгу як засобу розвитку професійно значущих особистісних якостей педагогів інклюзивних груп закладів дошкільної освіти.

Література

Бех І.Д. (2003) Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно– орієнтований підхід: когнітивно-практичні засади. Київ. 344 с.

Клопота Є.А. (2013) Тренінг самопізнання та саморозвитку. Запоріжжя. 208с.

Лук'янчук Н.В. (2013) Класифікація видів тренінгів. Навчання й виховання обдарованої дитини: теорія та практика,1. 272-279.

Манюхіна І.В. (2012) Тренінг як засіб формування готовності майбутнього соціального педагога до роботи з дітьми сиротами та позбавленими батьківського піклування. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія, 37 (2). 16-22.

Методика освіти «рівний рівному» (2007) навчально-методичний посібник Н.О. Лещук, Ж.В. Савич, Н.В. Заверико та ін. Київ: Наш час. - 104с.

Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу (2011) навчальний посібник О.М.Шевчук. Умань. -133с.

Писклярова А.В., Мацко Л.А. Психологічний тренінг як інноваційний метод виховної роботи у вищому навчальному закладі. ВНТУ.

URL:

http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Pysklyarova_Matsko.php

Слободянюк І.А. (2010) Тренінг партнерського спілкування. Київ. 48с.

Федорчук В.М. (2016) Тренінг особистісного зростання: навчальний посібник. Київ. 250с.

Buckley, R., & Caple, J. (1992). The Theory and Practice of Training (2nd ed.). London: KoganPage.

Оригінальний рукопис отриманий 5 жовтня 2023 року

Стаття прийнята до друку 23 жовтня 2023 року